

Spis treści

Table of contents	9
Wykaz skrótów	13
Wykaz literatury skróconej	17
Przedmowa	25
Foreword	27
Kodeks cywilny w systemie prawa prywatnego (Piotr Nazaruk)	29
I. Uwagi wprowadzające	29
II. Metoda regulacji prawa prywatnego	31
III. Problematyka kodyfikacji i dekodyfikacji prawa cywilnego	32
IV. Kodeks cywilny jako podstawowa regulacja w polskim systemie prawa prywatnego	35
1. Etapy kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce	35
2. Kodyfikacja prawa cywilnego w Polsce Ludowej	36
3. Reformy prawa cywilnego po 1990 r.	38
4. Przegląd nowelizacji Kodeksu cywilnego w latach 1971–2018	39
V. Systematyka Kodeksu cywilnego	45
1. Uwagi wstępne	45
2. Część ogólna Kodeksu cywilnego	45
3. Własność i inne prawa rzeczowe	46
4. Zobowiązania	46
5. Spadki	47
VI. Kodeks cywilny a szczególne regulacje prawa prywatnego	47
1. Zagadnienia ogólne	47
2. Konstytucja RP	48
3. Prawo handlowe (gospodarcze prywatne)	49
4. Prawo rodzinne	50
5. Prawo własności intelektualnej	50
6. Prawo bankowe	50
7. Prawo pracy	51
8. Postępowanie cywilne	51
9. Prawo intertemporalne	52
10. Prawo prywatne międzynarodowe	53
11. Wzajemne relacje między Kodeksem cywilnym a regulacjami szczegółowymi na przykładzie Kodeksu spółek handlowych	53
VII. Przyszłość Kodeksu cywilnego	54
1. Zagadnienia ogólne	54
2. Opracowywanie projektu nowego Kodeksu cywilnego przez Komisję Kodyfikacyjną	55
3. Koncepcja Akademickiego Projektu Kodeksu Cywilnego	55
4. Wpływ integracji europejskiej na kodyfikację prawa cywilnego w Polsce	56
VIII. Uwagi końcowe	57

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1145)

Księga pierwsza. Część ogólna	61
Tytuł I. Przepisy wstępne	61
Tytuł II. Osoby	76
Dział I. Osoby fizyczne	78
Rozdział I. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych	78
Rozdział II. Miejsce zamieszkania	102
Rozdział III. Uznanie za zmarłego	106
Dział II. Osoby prawne	110
Dział III. Przedsiębiorcy i ich oznaczenia	127
Tytuł III. Mienie	141
Tytuł IV. Czynności prawne	164
Dział I. Przepisy ogólne	164
Dział II. Zawarcie umowy	185
Dział III. Forma czynności prawnych	206
Dział IV. Wady oświadczenia woli	221
Dział V. Warunek	235
Dział VI. Przedstawicielstwo	241
Rozdział I. Przepisy ogólne	242
Rozdział II. Pełnomocnictwo	246
Rozdział III. Prokura	259
Tytuł V. Termin	268
Tytuł VI. Przedawnienie roszczeń	274
Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe	290
Tytuł I. Własność	290
Dział I. Przepisy ogólne	290
Dział II. Treść i wykonywanie własności	290
Dział III. Nabycie i utrata własności	320
Rozdział I. Przeniesienie własności	321
Rozdział II. Zasiedzenie	337
Rozdział III. Inne wypadki nabycia i utraty własności	345
Dział IV. Współwłasność	355
Dział V. Ochrona własności	387
Tytuł II. Użytkowanie wieczyste	404
Tytuł III. Prawa rzeczowe ograniczone	424
Dział I. Przepisy ogólne	424
Dział II. Użytkowanie	454
Rozdział I. Przepisy ogólne	455
Rozdział II. Użytkowanie przez osoby fizyczne	477
Rozdział III. Użytkowanie przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne	482
Rozdział IV. Inne wypadki użytkowania	492
Dział III. Służebności	494
Rozdział I. Służebności gruntowe	495
Rozdział II. Służebności osobiste	521
Rozdział III. Służebność przesyłu	533
Dział IV. Zastaw	544
Rozdział I. Zastaw na rzeczach ruchomych	545
Rozdział II. Zastaw na prawach	585
Tytuł IV. Posiadanie	592
Księga trzecia. Zobowiązania	619
Tytuł I. Przepisy ogólne	619
Tytuł II. Wielość dłużników albo wierzycieli	654
Dział I. Zobowiązania solidarne	654
Dział II. Zobowiązania podzielne i niepodzielne	673
Tytuł III. Ogólne przepisy o zobowiązaniach umownych	676

Tytuł IV. (uchylony)	721
Tytuł V. Bezpodstawne wzbogacenie	722
Tytuł VI. Czynny niedozwolone	739
Tytuł VI ¹ . Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny	809
Tytuł VII. Wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania	823
Dział I. Wykonanie zobowiązań	823
Dział II. Skutki niewykonania zobowiązań	858
Dział III. Wykonanie i skutki niewykonania zobowiązań z umów wzajemnych	893
Tytuł VIII. Potrącenie, odnowienie, zwolnienie z długu	911
Tytuł IX. Zmiana wierzyciela lub dłużnika	941
Dział I. Zmiana wierzyciela	943
Dział II. Zmiana dłużnika	970
Tytuł X. Ochrona wierzyciela w razie niewypłacalności dłużnika	984
Tytuł XI. Sprzedaż	1000
Dział I. Przepisy ogólne	1002
Dział II. Rękojmia za wady	1030
Dział III ¹ . Roszczenie sprzedawcy w związku z wadliwością rzeczy sprzedanej	1057
Dział III. Gwarancja przy sprzedaży	1061
Dział IV. Szczególne rodzaje sprzedaży	1071
Rozdział I. Sprzedaż na raty	1071
Rozdział II. Zastrzeżenie własności rzeczy sprzedanej. Sprzedaż na próbę	1076
Rozdział III. Prawo odkupu	1081
Rozdział IV. Prawo pierwokupu	1084
Tytuł XII. Zamiana	1091
Tytuł XIII. Dostawa	1093
Tytuł XIV. Kontraktacja	1103
Tytuł XV. Umowa o dzieło	1117
Tytuł XVI. Umowa o roboty budowlane	1145
Tytuł XVII. Najem i dzierżawa	1172
Dział I. Najem	1172
Rozdział I. Przepisy ogólne	1173
Rozdział II. Najem lokalu	1200
Dział II. Dzierżawa	1216
Tytuł XVII ¹ . Umowa leasingu	1229
Tytuł XVIII. Użyczenie	1256
Tytuł XIX. Pożyczka	1264
Tytuł XX. Umowa rachunku bankowego	1269
Tytuł XXI. Zlecenie	1281
Tytuł XXII. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia	1299
Tytuł XXIII. Umowa agencyjna	1305
Tytuł XXIV. Umowa komisji	1330
Tytuł XXV. Umowa przewozu	1337
Dział I. Przepisy ogólne	1337
Dział II. Przewóz osób	1340
Dział III. Przewóz rzeczy	1342
Tytuł XXVI. Umowa spedycji	1354
Tytuł XXVII. Umowa ubezpieczenia	1364
Dział I. Przepisy ogólne	1364
Dział II. Ubezpieczenia majątkowe	1402
Dział III. Ubezpieczenia osobowe	1424
Tytuł XXVIII. Przechowanie	1432
Tytuł XXIX. Odpowiedzialność, prawo zastawu i przedawnienie roszczeń utrzymujących hotele i podobne zakłady	1445
Tytuł XXX. Umowa składu	1452
Tytuł XXXI. Spółka	1462
Tytuł XXXII. Poręczenie	1485

Tytuł XXXIII. Darowizna	1510
Tytuł XXXIII ¹ . Przekazanie nieruchomości	1532
Tytuł XXXIV. Renta i dożywocie	1535
Dział I. Renta	1535
Dział II. Dożywocie	1546
Tytuł XXXV. Ugoda	1579
Tytuł XXXVI. Przyniesienie publiczne	1583
Tytuł XXXVII. Przekaz i papiery wartościowe	1589
Dział I. Przekaz	1589
Dział II. Papiery wartościowe	1595
Księga czwarta. Spadki	1614
Tytuł I. Przepisy ogólne	1614
Tytuł II. Dziedziczenie ustawowe	1640
Tytuł III. Rozrządzenia na wypadek śmierci	1658
Dział I. Testament	1658
Rozdział I. Przepisy ogólne	1658
Rozdział II. Forma testamentu	1674
Oddział 1. Testamenty zwykłe	1674
Oddział 2. Testamenty szczególne	1685
Oddział 3. Przepisy wspólne dla testamentów zwykłych i szczególnych	1696
Dział II. Powołanie spadkobiercy	1701
Dział III. Zapis i polecenie	1711
Rozdział I. Zapis zwykły	1711
Rozdział II. Zapis windykacyjny	1724
Rozdział III. Polecenie	1736
Dział IV. Wykonawca testamentu	1740
Tytuł IV. Zachówek	1747
Tytuł V. Przyjęcie i odrzucenie spadku	1775
Tytuł VI. Stwierdzenie nabycia spadku lub przedmiotu zapisu windykacyjnego, poświadczenie dziedziczenia i ochrona spadkobiercy	1790
Tytuł VII. Odpowiedzialność za długi spadkowe	1807
Tytuł VIII. Wspólność majątku spadkowego i dział spadku	1826
Tytuł IX. Umowy dotyczące spadku	1850
Tytuł X. Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych	1861
Skorowidz	1883
O Autorach	1901

Przedmowa

Kodeks cywilny jest aktem prawnym będącym swoistą ustawą ustrojową dla całego systemu prawa prywatnego. Zasada jedności prawa cywilnego zakłada, iż wszystkie regulacje prywatnoprawne są „zakotwiczone” w Kodeksie cywilnym. Kodeks cywilny nie realizuje zasady zupełności, gdyż nie obejmuje wszystkich regulacji z zakresu gałęzi prawa cywilnego, a tym bardziej prawa prywatnego. Jednakże znajomość regulacji Kodeksu cywilnego jest niezbędna do prawidłowego funkcjonowania w całym systemie prawa. W polskim systemie prawa dominują regulacje o charakterze cywilistycznym, a w praktyce zdecydowana większość spraw sądowych to sprawy cywilne.

Niniejszy komentarz do Kodeksu cywilnego to syntetyczne opracowanie, w którym w jednym tomie zawarto objaśnienia do wszystkich przepisów: księgi pierwszej „Część ogólna”, księgi drugiej „Własność i inne prawa rzeczowe”, księgi trzeciej „Zobowiązania” oraz księgi czwartej „Spadki”. Ponadto publikacja zawiera opracowanie naukowe Piotra Nazaruka pt. *Kodeks cywilny w systemie prawa prywatnego*, które stanowi kompleksową charakterystykę Kodeksu cywilnego i opisuje rolę, jaką odgrywa on w całym systemie prawa prywatnego.

W opracowaniu przedstawiono autorskie komentarze do omawianych przepisów, wykorzystując jednocześnie najnowszy dorobek doktryny i orzecznictwo. Pomimo ograniczonej objętości jednotomowego komentarza zaprezentowano w nim obszernie zestawienia orzeczeń do większości artykułów oraz wykaz literatury do każdego tytułu i działu ustawy. Wszystkie uwagi do artykułów Kodeksu cywilnego zostały opracowane w sposób bardzo przejrzysty i pozwalający na szybkie odnalezienie wybranych zagadnień.

Podział komentarzy do poszczególnych artykułów na części: „Zagadnienia ogólne”, „Zagadnienia szczególne” oraz „Doktryna i orzecznictwo”, umożliwi Czytelnikowi szybki przegląd i pełną orientację w zróżnicowanych zagadnieniach. Takie ujęcie redakcyjne jest zabiegiem celowym, pozwalającym na ogólne zapoznanie się z istotą danej regulacji oraz jej znaczeniem w doktrynie i orzecznictwie. Szczególny walor praktyczny mają zestawienia orzeczeń przy większości artykułów. W dobie obecnej informatyzacji nie ma potrzeby ich referować, gdyż same sygnatury wystarczają do zapoznania się z ich treścią, m.in. w systemie informacji prawnej LEX. W komentarzu chodziło jednocześnie o zapewnienie Czytelnikowi szybkiego dostępu do obecnie obowiązujących przepisów, tez najważniejszych orzeczeń i poglądów doktryny. Jest to szczególnie istotne, gdy ograniczony jest dostęp do opracowań systemowych i publikacji elektronicznych, np. poza kancelarią lub na sali sądowej.

Komentarz jest utworem oryginalnym, aczkolwiek jego liczne fragmenty autorstwa Jerzego Ciszewskiego, Grzegorza Karaszewskiego, Jakuba Knabe, Piotra Nazaruka (z wyjątkiem art. 353–358¹, 527–534 i 917–918) i Grzegorza Sikorskiego stanowią twórczą kontynuację i modyfikację opracowań, które zawarto w utworze *Kodeks cywilny. Komentarz* pod redakcją Jerzego Ciszewskiego, wydanym przez LexisNexis w 2013 r. (pierwsze wydanie) oraz w 2014 r. (drugie wydanie).

Komentarz jest adresowany głównie do prawników praktyków – sędziów, adwokatów radców prawnych, notariuszy oraz aplikantów, którzy szukają zwięzłych, a zarazem wyczerpujących odpowiedzi na skomplikowane pytania z zakresu prawa cywilnego materialnego. Opracowanie będzie z pewnością przydatne dla ambitnych studentów prawa, w tym przygotowujących prace magisterskie z zakresu prawa prywatnego. Komentarz może być również przydatny dla naukowców, którzy najpierw szukają syntetycznych informacji, a dopiero w dalszej kolejności korzystają z komentarzy wielotomowych, monografii i artykułów naukowych.

Autorami komentarza są profesorowie i adiunkci z renomowanych uczelni prawniczych oraz z Polskiej Akademii Nauk, a przede wszystkim doświadczeni prawnicy praktycy wykonujący zawody: sędziego, adwokata, radcy prawnego i notariusza. Redakcję naukową objęli Jerzy Ciszewski i Piotr Nazaruk.

Dziękuję bardzo całemu zespołowi redakcyjnemu Wolters Kluwer Polska za wsparcie w procesie wydawniczym oraz Profesorowi Adamowi Olejniczakowi za sporządzenie recenzji naukowej.

Niniejszy komentarz jest dedykowany zmarłemu w 2018 r. Profesorowi Jerzemu Ciszewskiemu – współautorowi i współredaktorowi komentarza. Profesor jako prawnik cenił sobie przede wszystkim praktyczną użyteczność analiz naukowych oraz rzeczową argumentację. Mam nadzieję, iż niniejszy komentarz w pełni odzwierciedla Jego oczekiwania.

Warszawa, czerwiec 2019 r.
Współredaktor – Piotr Nazaruk

KSIĘGA PIERWSZA

Część ogólna

TYTUŁ I

Przepisy wstępne

Literatura: I. Adrych-Brzezińska, *Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym*, Warszawa 2015; M. Bąba, *Swoistość odpowiedzialności z art. 299 k.s.h.*, PiP 2009/9; P. Błaszczak, *Znaczenie klauzuli zasad współzycia społecznego w kontekście nieuwzględnienia zarzutu przedawnienia roszczeń cywilnoprawnych* [w:] *Klauzule generalne w prawie krajowym i obcym*, red. L. Zacharko, Katowice 2016; W. Borysiak, *Zastrzeżenie kary umownej a kompensacja niemajątkowych uszczerbków wierzyciela*, Pal. 2007/5–6; H. Ciepla, *Przedawnienie i zarzut przedawnienia w procesie cywilnym*, „Ius Novum” 2015/4; K. Czerwińska-Koral, *Glosa do uchwały SN z 26.10.2007 r.*, III CZP 30/07, PPP 2008/4; K. Czerwińska-Koral, *Pozwy osadzonych o zapłatę odszkodowań i zadośćuczynień – przyczyny i skutki*, PPP 2008/11; *Czterdzieści lat kodeksu cywilnego. Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Cywilistów w Rzeszowie (8–10.10.2004 r.)*, red. M. Sawczuk, Kraków–Warszawa 2006; W. Dajczak, *Zasady współzycia społecznego czy dobra wiara?*, Rej. 2001/1; A. Doliwa, K. Doliwa, *Zasada słuszności i dobra wiara a prawo pozytywne (na przykładzie polskiego prawa cywilnego)*, „Studia Prawnoustrojowe” 2015/30; J. Frąckowiak, *Rola orzecznictwa Sądu Najwyższego w tworzeniu norm prawa stosowanego na przykładzie orzeczeń dotyczących skarżenia uchwał zgromadzeń wspólników spółek kapitałowych, prokury i wspólnoty mieszkaniowej*, GSP-Prz.Orz. 2015/4; J. Gajda, *Pojęcie dobrej wiary w przepisach kodeksu cywilnego*, SP 1997/2; K. Grzegorzczak, *Nadużycie prawa przez testatora*, Rej. 2017/4; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, 1985; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, kom. do art. 6; A.G. Harla, *Ciężar dowodu a podstawy rewizyjne w postępowaniu cywilnym*, PiP 1990/8; J. Jacyszyn, *Zadatek wzmacnia umowę*, „Rzeczpospolita” 1996/2; H. Jakimko, W. Jakimko, *Rozkład ciężaru dowodowego i jego konsekwencje w polskim procesie cywilnym*, PPIA 2001/46; B. Janiszewska, *Glosa do postanowienia SN z 18.11.2004 r.*, I CK 230/04, Rej. 2006/2; B. Janiszewska, *O potrzebie zmiany klauzuli zasad współzycia społecznego (głos w dyskusji)*, PUG 2003/4; B. Janiszewska, *Pojęcie dobrej wiary w rozumieniu obiektywnym a zasady współzycia społecznego*, PUG 2003/9; T. Justyński, *Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym*, Kraków 2000; M. Kalinowski, *Spełnienie świadczenia odpowiadającego zasadom współzycia społecznego a zobowiązanie naturalne. Kilka refleksji z perspektywy historycznoprawnej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2016/19; A. Kappes, *Szantaż korporacyjny jako nadużycie prawa podmiotowego*, PPH 2013/10; A. Kijowski [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. T. Zieliński, Warszawa 2001; A. Klein, *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wrocław 2005; M. Kłoda, *Glosa do uchwały SN z 11.02.2005 r.*, III CZP 79/04, PS 2007/3; K. Kopaczynska-Pieczniak, *Dobre obyczaje i zasady współzycia społecznego w prawie spółek handlowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 2016/2; P. Księżak, W. Robaczyński, *Skuteczność woli zmarłego co do jego pochówku i sprawowania kultu jego pamięci*, Pal. 2012/9–10; S. Kulas [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Fras, M. Habdas, 2017, kom. do art. 1–7; L. Leszczyński, *Dobre obyczaje zamiast zasad współzycia społecznego*, „Rzeczpospolita” 1998/25; J. Lipski, *O zasadzie niedziałania prawa wstecz w prawie polskim*, „Biuletyn Ekspertyzy i Opinii Prawne Kancelarii Sejmu” 2002/2; W. Łączkowski, *Zasada lex retro non agit jako problem konstytucyjny w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Studia i Materiały Trybunału Konstytucyjnego” 1996/2; E. Łętowska, *O potrzebie zmiany poglądów na znaczenie art. 3 k.c.* [w:] *Studia z prawa gospodarczego i handlowego. Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Włodyki*, Kraków 1996; E. Łętowska, *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 1999; E. Łętowska, *Prawo cywilne a prawo administracyjne. Razem, ale nie do spółki. „Dobre” prawo cywilne, „złe” prawo administracyjne? Perwersyjne efekty współistnienia* [w:] *Rozprawy z polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Józefowi Skąpskiemu*, red. A. Mączyński, M. Pazdan, A. Szpunar, Kraków 1994; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017, kom. do art. 1–7; B. Majchrzyk, *Ciężar dowodu w zakresie okoliczności wyłączających odpowiedzialność przewoźnika za nielegalny przejazd pojazdów nienormatywnych*, „Prawo i Więź” 2017/1; E. Morawska, *Ciężar dowodu – niektóre problemy dowodowe*, SC 1982/32; E. Morawska, *Zasada lex retro non agit w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, PS 2002/4; P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. J. Ciszewski, 2014, kom. do art. 1–7 (obszerne fragmenty ww. publikacji zaprezentowano w niniejszym utworze, który stanowi twórczą kontynuację ww. publikacji); P. Nazaruk, *Realizacja koncepcji jedności prawa cywilnego w regulacjach prawa handlowego* [w:] *Kodeks cywilny jako źródło prawa handlowego*, Warszawa 2019; P. Ochmann, *Sprzecznosc uchwały spółki kapitałowej z zasadami współzycia społecznego*, EP 2017/2; K. Oplustil, *Obowiązek złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości oraz odpowiedzialność za jego niezłożenie w świetle znolizowanego prawa upadłościowego*, cz. 2, PPH 2016/3; M. Orecki, *Kilka uwag na temat drogi sądowej dla roszczeń wynikających z ustawy o spłacie przez Skarb Państwa roszczeń podwykonawców w sektorze budowlanym*, PS 2015/6; M. Pazdan, *Dobra lub zła wiara osoby prawnej* [w:] *Studia z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Birucie Lewaszewicz-Petrykowskiej*, red. W.J. Katner, T. Pajor, U. Promińska, M. Pyziak-Szafnicka, A. Szpunar, E. Wojnicka, Łódź 1997; M. Pazdan, *Kodeks spółek handlowych a kodeks cywilny*, PiP 2001/2; K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, kom. do art. 1–7; T. Pietrzykowski, *Zasada nieretroakcji w kodeksie cywilnym (art. 3 k.c.)*, SP 1999/3; M. Pyziak-Szafnicka [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, kom. do art. 1–7; M. Pyziak-Szafnicka [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, 2007; Z. Radwański, *Pojęcie prawa cywilnego w świetle kodeksu cywilnego (uwagi de lege lata i de lege ferenda)* [w:] Z. Radwański, T. Ereciński, A. Szumański, P. Nazaruk i in., *Polskie prawo prywatne w dobie przemian. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Młynarczykowi*, Gdańsk 2005;

Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011; Z. Radwański, *Uwagi de lege ferenda o klauzulach generalnych w prawie prywatnym*, „Przegląd Legislacyjny” 2001/2; Z. Radwański, *Założenia dalszych prac kodyfikacyjnych na obszarze prawa cywilnego*, PiP 2004/3; S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011; M. Saffjan, *Klauzule generalne w prawie cywilnym (przyczynki do dyskusji)*, PiP 1990/11; W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 1977; A. Sikorska, *Ciężar dowodu w przypadku odstąpienia od umowy sprzedaży przez kupującego z powodu wad rzeczy lub niezgodności towaru z umową*, „Radca Prawny” 2005/1; M. Sobczyński, J. Soboń-Sobczyńska, *Klauzula generalna zasad współżycia społecznego w kontekście przedawnienia roszczeń cywilnoprawnych* [w:] *Klauzule generalne w prawie krajowym i obcym*, red. L. Zacharko, Katowice 2016; P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Osajda, 2017, kom. do art. 1; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, kom. do art. 1–7; S. Sołtysiński [w:] *Kodeks spółek...*, t. 1, 2006; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984; A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998; B. Swaczyna, *Prawne konsekwencje wielopodmiotowości stron umowy sprzedaży. Zagadnienia wybrane*, TPP 2001/2; *System Prawa Prywatnego*, t. 1, 2012; *System Prawa Prywatnego*, t. 2, 2008; A. Szpunar, *Dobra wiara jako przesłanka nabycia własności nieruchomości od nieuprawnionego*, PiP 1997/7; A. Szpunar, *Uwagi o nadużyciu prawa podmiotowego* [w:] *II Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, red. R. Szytyk, Kluczbork 1999; A. Świątkowski, *Dobra wiara w prawie pracy*, Pal. 2016/4; M. Tyrakowska, *Podmiotowość cywilnoprawna osób ustawowych na przykładzie spółki jawnej*, PPH 2010/5; C.P. Waldziński, *Przesłanki stosowania klauzuli nadużycia prawa podmiotowego w orzecznictwie sądowym*, PS 2017/3; A. Wolter, I. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2003; *Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006; Z. Ziemiński, *Desuetudo*, PiP 1994/11; Z. Ziemiński, *O metodzie analizowania „stosunku prawnego”*, PiP 1967/2.

Art. 1. [Zakres regulacji]

Kodeks niniejszy reguluje stosunki cywilnoprawne między osobami fizycznymi i osobami prawnymi.

Zagadnienia ogólne

- Kodeks cywilny z 1964 r. jest formą kodyfikacji prawa cywilnego** i tak jak inne polskie regulacje tego typu (np. Kodeks karny, Kodeks pracy) jest aktem prawnym o charakterze „ustawy organicznej”. Kodeks cywilny nie realizuje zasady zupełności, gdyż nie obejmuje wszystkich regulacji z zakresu gałęzi prawa cywilnego, a tym bardziej prawa prywatnego. Kodeks nie jest aktem wyższego rzędu w stosunku do innych ustaw i musi być traktowany na równi z innymi ustawami. Kodeks jest formą kodyfikacji o najszerszym zakresie regulacji, obejmującym instytucje ogólne prawa prywatnego. Trafnie Z. Radwański postuluje wprowadzenie do kodeksu normy jednoznacznie stanowiącej, że przepisy kodeksu stosuje się także do stosunków cywilnoprawnych regulowanych przez normy pozakodeksowe (Z. Radwański, *Pojęcie...*, s. 37).
- Na pojęcie prawa cywilnego, którego podstawową regulacją prawną jest Kodeks cywilny, składają się trzy elementy, a mianowicie: 1) podmioty działające w ramach prawa, 2) przedmiot regulacji i 3) metoda regulacji stosunków prawnych. Kodeks obejmuje swoim zakresem ogólne przepisy regulujące stosunki cywilnoprawne. Według K. Pietrzykowskiego w art. 1 nie są określone kryteria rozgraniczenia między stosunkiem cywilnoprawnym i innymi stosunkami prawnymi, a w konsekwencji między prawem cywilnym a innymi gałęziami prawa (K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, kom. do art. 1, nb 3). Stosując wykładnię doktrynalną, wskazać można przede wszystkim na dwa takie kryteria: cywilnoprawnej metody regulacji oraz przedmiotu regulacji stosunków prywatnoprawnych.
- Systematyka Kodeksu cywilnego** oparta jest na zmodyfikowanym systemie pandektowym, który został opracowany w XIX w. w Niemczech i opiera się na tradycjach rzymskich, wprowadzając jednak istotne modyfikacje, z których najważniejszą jest wyodrębnienie w systematyce kodeksu części ogólnej. System pandektowy zastosowany został w niemieckim Kodeksie cywilnym (BGB), który dzieli się na pięć ksiąg (ogólną, prawo rzeczowe, zobowiązania, prawo rodzinne i spadkowe). Modyfikacja systemu pandektowego w polskim Kodeksie cywilnym polegała na podyktowanym względami ideologicznymi uregulowaniu stosunków rodzinnych w osobnym kodeksie, co nie pozbawia ich charakteru stosunków cywilnoprawnych. Względami ideologicznymi (planowaną nacjonalizacją) spowodowana była także rezygnacja z uregulowania w księdze drugiej Kodeksu cywilnego hipoteki (P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Osajda, 2017, kom. do art. 1, nt 35).
- Zakres zastosowania Kodeksu cywilnego** wymaga wskazania dwóch kryteriów: 1) przedmiotowego, czyli majątkowego lub osobistego charakteru stosunku prawnego, i 2) charakterystycznej, równorzędnej dla stron tego stosunku metody jego regulacji (tak E. Łętowska, *Podstawy...*, s. 23). Oba kryteria są ze sobą ści-

śle funkcjonalnie i logicznie związane w ten sposób, że wskazana cywilnoprawna metoda regulacji może zaistnieć tylko w przestrzeni wyznaczonej występowaniem stosunków prawa prywatnego. Z uwagi na tę niesamodzielność metody regulacji nie do końca przekonujące są próby eksponowania jej jako jedyne kryterium wyodrębnienia prawa cywilnego (tak A. Stelmachowski, *Wstęp...*, s. 14 i n.).

5. **Stosunek cywilnoprawny uregulowany w art. 1** to taki złożony stosunek prawny, w którym podmioty zachowują autonomiczną względem siebie pozycję; nie występuje zatem w tym układzie uprawnień i obowiązków zjawisko władczego określania przez jedną ze stron sytuacji prawnej drugiej strony (A. Stelmachowski, *Zarys...*, s. 35 i n.). Od zasady tej są odstępstwa, gdy jedna ze stron stosunku cywilnoprawnego ma kompetencję do samodzielnego modyfikowania, zniesienia czy określenia treści uprawnień lub obowiązków drugiej strony. Ma to jednak znaczenie drugorzędne względem podstawowego układu uprawnień i obowiązków, zbudowanego na zasadzie autonomii woli stron.
6. **Podmiotami prawa cywilnego** są wskazane w treści norm cywilnoprawnych oraz wymienione w normach prawnych osoby. Według P. Machnikowskiego na rzecz tych osób ma być nakazane adresatowi zachowanie czy też czynności, których obowiązek prawny adresata jest uzależniony od określonego działania lub zachowania. Występują one zatem jako strony stosunków prawnych (P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017, kom. do art. 1, nb 9). Autor ten wskazuje, że wbrew sformułowaniu art. 1 prawo cywilne zna nie dwa, lecz trzy rodzaje podmiotów. Największe znaczenie mają niewątpliwie wymienione w art. 1 osoby fizyczne (zob. uwagi do art. 8 i n.) oraz osoby prawne (zob. uwagi do art. 33 i n.). Poza tym normy prawa cywilnego nakładają obowiązki i przyznają uprawnienia ściśle określonym jednostkom organizacyjnym nieuznanym przez przepisy za osoby prawne. Jest to trzecia kategoria podmiotów prawa cywilnego, choć art. 33¹ odsyła w tym przypadku do przepisów o osobach prawnych (zob. uwagi do art. 33¹). Chodzi tu głównie o osobowe spółki handlowe (P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017, kom. do art. 1, nb 10).
7. **Treść stosunku cywilnoprawnego** określa wzajemne zachowania jego stron przez wskazanie praw i obowiązków majątkowych, a czasami niemajątkowych, odnoszących się do dóbr osobistych. Stosunki cywilnoprawne, określane szerzej jako prywatnoprawne, mają charakter stosunków majątkowych lub niemajątkowych. Prawa i obowiązki stron oraz powstanie, zmiana i ustanie stosunku cywilnoprawnego zależą od charakteru zdarzeń prawnych, głównie od treści czynności prawnych oraz czynności faktycznych stron (T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, kom. do art. 1, nt 6).
8. **Obecnie Kodeks cywilny traktuje na równi osoby fizyczne i osoby prawne.** Nie zawsze tak było. Do 1.10.1990 r., tj. do dnia wejścia w życie ustawy z 28.07.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. poz. 321 ze zm.), art. 1 przewidywał odrębne regulacje stosunków cywilnoprawnych między jednostkami gospodarki społecznej, między osobami fizycznymi oraz między jednostkami gospodarki społecznej a osobami fizycznymi (§ 1). Zmiana art. 1 polegająca na nadaniu mu nowego brzmienia, połączona ze zmianą wielu innych przepisów tego kodeksu, miała na celu zniesienie dotychczasowego nierównego traktowania podmiotów stosunków cywilnoprawnych, w zależności od reprezentowanego przez nie typu własności (państwowej, społecznej, indywidualnej, osobistej), które dotychczas podlegały zróżnicowanej ochronie. Cel ten został w zasadzie zrealizowany, i to zarówno w stosunkach prawnorzeczowych, jak i zobowiązaniowych (S. Dmowski [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011, kom. do art. 1, nt 3).
9. **Kodeks cywilny ma niezwykle szeroki zakres zastosowania, gdyż jest możliwie stosowanie przepisów k.c.:**
 - 1) **wprost**; 2) **odpowiednie** (tu przepisy Kodeksu cywilnego znajdują zastosowanie, ale z pewnymi zmianami, ze względu na specyfikę danego rodzaju stosunków społecznych); 3) **w drodze analogii legis** (jest to pewny sposób interpretowania poszczególnych przepisów ustawy, np. w odniesieniu do skargi pauliańskiej oraz potrącenia); 4) **w drodze analogii iuris** (tu przepisy Kodeksu cywilnego mają być wyrazem pewnej naczelnej zasady systemu prawnego); 5) **jako jeszcze luźniejsze niż w przypadku analogii iuris źródło inspiracji w procesie stosowania prawa** (przykładem jest tutaj kwestia stosowania przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu do zjawiska nadpłaty podatku) (R. Szczepaniak [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, kom. do art. 1, nt 54).

- 10. Kodeks postępowania cywilnego reguluje** w art. 1 pojęcie sprawy cywilnej. Poza sprawami ze stosunków prawa cywilnego ustawa ta reguluje sprawy ze stosunków z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, prawa pracy, prawa ubezpieczeń społecznych oraz inne sprawy, do których przepisy tejże ustawy stosuje się z mocy ustaw szczególnych (K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, kom. do art. 1, nb 6). W polskim systemie prawa obowiązuje prymat prawa cywilnego materialnego nad procedurą cywilną. Regulacje postępowania cywilnego pełnią funkcję służebną wobec prawa cywilnego materialnego, udzielając ochrony podmiotom prawa cywilnego.
- 11. Zasada jedności prawa cywilnego** zakłada, że wszystkie regulacje prawa prywatnego są „zakotwiczone” w Kodeksie cywilnym. W ramach systemu prawa prywatnego podstawową regulacją prawną jest Kodeks cywilny jako regulacja ogólna w stosunku do szczegółowych regulacji prawnych, do których można zaliczyć m.in. ustawy z zakresu: prawa rodzinnego i opiekuńczego, prawa spółek handlowych, prawa papierów wartościowych (określanego coraz częściej mianem prawa instrumentów finansowych), prawa własności intelektualnej oraz w pewnym zakresie prawa pracy. Tytułem przykładu wejście w życie Kodeksu cywilnego zmieniło dualistyczną regulację stosunków majątkowych regulowanych autonomicznie przez prawo cywilne i handlowe na rzecz koncepcji jedności prawa cywilnego. Zgodnie z tą zasadą uchylono wszystkie regulacje Kodeksu handlowego z 1934 r. i uzupełniono Kodeks cywilny szczegółowymi regulacjami obrotu profesjonalnego (np. przepisy o firmie czy prokurze). Jednocześnie uchwalono ustawy szczególne względem Kodeksu cywilnego, takie jak np. Kodeks spółek handlowych z 2000 r. (P. Nazaruk, *Realizacja koncepcji jedności prawa cywilnego...*, s. 11 i n.).
- 12. Znajomość źródeł i orzecznictwa w zakresie szeroko pojętego prawa cywilnego jest niezbędna do prawidłowego funkcjonowania w całym systemie prawa** nie tylko w zakresie regulacji prywatnoprawnych, ale również w zakresie wielu regulacji publicznoprawnych. W polskim systemie prawa dominują regulacje o charakterze cywilistycznym. W praktyce większość spraw sądowych to sprawy cywilne, przy rozpoznawaniu których istotną rolę odgrywa dorobek judykatury. Polska kodyfikacja prawa cywilnego nawiązuje do niemieckiej koncepcji legislacyjnej, zgodnie z którą regulacje cywilistyczne mają charakter fundamentalny dla całego systemu prawa. W związku z powyższym nie sposób zakwestionować znanej niemieckiej paremii: **jeśli ktoś nie jest cywilistą, to nie jest prawnikiem, a jeżeli nie jest procesualistą, to nie jest cywilistą** (niem. *Kein Zivilist – kein Jurist, kein Prozessualist – kein Zivilist*).

Zagadnienia szczegółowe

- 13. Kodeks cywilny nie jest jedynym źródłem prawa cywilnego** i nie normuje całości stosunków cywilnoprawnych. Według P. Machnikowskiego poza kodeksem istnieją liczne akty normatywne wyrażające normy prawa cywilnego. Te pozakodeksowe źródła prawa cywilnego można podzielić na dwie grupy: 1) akty normatywne wyrażające wyłącznie lub przynajmniej głównie normy prawa cywilnego (np. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks spółek handlowych, Prawo wekslowe, Prawo czekowe, ustawa o własności lokali, ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych, ustawa o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów); 2) tzw. akty normatywne kompleksowe – regulujące we względnie całościowy sposób poszczególne dziedziny stosunków społecznych (P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017, kom. do art. 1, nb 5) Kompleksowe akty regulują zarówno normy prawa cywilnego, jak i prawa administracyjnego, a często także karnego (np. ustawa o gospodarce nieruchomościami, ustawa o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, Prawo bankowe, ustawa o domach składowych oraz o zmianie Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego i innych ustaw).
- 14. Stosowanie przepisów Kodeksu cywilnego wymaga ustalenia, że dana sprawa bądź w ogóle nie jest uregulowana przepisami prawa pracy** (rozumianymi zgodnie z art. 9 k.p.), bądź jest uregulowana w sposób niewyczerpujący. Następnie należy ustalić, czy norma wyinterpretowana z przepisów Kodeksu cywilnego nie jest sprzeczna z zasadami prawa pracy, co jest o tyle trudne, że pojęcie zasad prawa jest jednym z bardziej niejasnych pojęć języka prawnego i prawniczego. Dopiero w razie stwierdzenia braku sprzeczności można stosować przepisy Kodeksu cywilnego, przy czym ma to być stosowanie odpowiednie (A. Kijowski [w:] *Kodeks pracy...*, red. T. Zieliński, s. 1247 i n.).

15. Zgodnie z koncepcją jedności prawa prywatnego Kodeks spółek handlowych stanowi *lex specialis* względem Kodeksu cywilnego, którego przepisy są stosowane odpowiednio. Zasadnicze znaczenie ma tu art. 2 k.s.h., który wyklucza automatyczne stosowanie wprost przepisów Kodeksu cywilnego do każdej kwestii nieuregulowanej w Kodeksie spółek handlowych. Według P. Machnikowskiego ustalenie istnienia „sprawy nieuregulowanej” wymaga przeprowadzenia dość złożonej sekwencji rozumowań. W razie stwierdzenia braku unormowania danego zagadnienia we właściwej grupie przepisów Kodeksu spółek handlowych należy bowiem rozważyć, czy nie zachodzi przypadek regulacji negatywnej (zamierzonego pominięcia określonej kwestii w przepisach) oraz czy nie można zastosować przez analogię innego przepisu Kodeksu spółek handlowych. Dopiero w razie uzyskania przeczącej odpowiedzi na te pytania możliwe jest zastosowanie przepisu Kodeksu cywilnego. Stosowanie tego przepisu należy jednak poprzedzić oceną, czy właściwość (natura) stosunku prawnego spółki handlowej pozwala na stosowanie przepisów Kodeksu cywilnego wprost, czy też wymaga stosowania odpowiedniego (czyli dopuszczającego modyfikację treści normy wyinterpretowanej z przepisów Kodeksu cywilnego w celu dostosowania jej do specyfiki stosunków regulowanych przez Kodeks spółek handlowych) (zob. P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017, kom. do art. 1, nb 7, oraz M. Pazdan, *Kodeks spółek...*; S. Sołtysiński [w:] *Kodeks spółek...*, t. 1, 2006).

Doktryna i orzecznictwo

16. Spór dotyczący rozliczeń między związkiem gmin utworzonym na podstawie art. 64 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym [...] a uczestniczącą w nim gminą z tytułu ponoszenia kosztów działalności związku jest sprawą cywilną, podlegającą rozpoznaniu przez sąd powszechny (wyrok SN z 2.04.2003 r., I CK 265/02, OSNC 2004/6, poz. 99).
17. Postępowania związane z wydaniem wytyku nie można potraktować jako sprawy cywilnej w rozumieniu art. 1 k.c. oraz art. 1 i 2 k.p.c. W postępowaniu związanym z wydaniem wytyku w trybie art. 40 § 1 u.s.p. nie mają ponadto zastosowania przepisy Kodeksu postępowania cywilnego (postanowienie SN z 21.07.2011 r., V CZ 35/11, OSNC-ZD 2012/C, poz. 48).
18. Strona, która zarzuca sądowi uwzględnienie roszczenia nieudowodnionego, powinna podnieść zarzut naruszenia określonego przepisu prawa materialnego albo wskazać na konkretne uchybienie w postępowaniu dowodowym mające wpływ na wynik procesu. Ograniczenie zarzutu do naruszenia art. 232 zd. 1 k.p.c. nie może zatem prowadzić do podważenia zaskarżonego orzeczenia (wyrok SA we Wrocławiu z 17.02.2012 r., I ACa 46/12, LEX nr 1129360).
19. Rozstrzygnięcia podejmowane na podstawie ustawy [z 2012 r. o spłacie niektórych niezaspokojonych należności przedsiębiorców, wynikających z realizacji udzielonych zamówień publicznych – przyp. aut.] nie powinny być kwalifikowane jako czynności mieszczące się w ramach prawa cywilnego. Zatem kontrola rozstrzygnięć [Generalnego Dyrektora Dróg Krajowych i Autostrad – przyp. aut.] nie powinna być dokonywana przed sądem powszechnym, ubrana w formę powództw o ustalenie i zasądzenie (M. Orecki, *Kilka...*, s. 56–72).
20. Stosunkiem prawnym jest stosunek społeczny regulowany przez normę prawną i usankcjonowany przez państwo. M. Safjan wskazuje, iż doktrynie oraz w orzecznictwie przeważa pogląd, zgodnie z którym podstawowe znaczenie w rozważanym zakresie ma kryterium metody regulacji stosunków społecznych. Pozwala ono na wyodrębnienie w systemie prawa trzech jego podstawowych gałęzi: prawa cywilnego zaliczanego do sfery prawa prywatnego oraz prawa administracyjnego i karnego zaliczanych do sfery prawa publicznego (zob. szerzej: M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, 2012, s. 30 i n. oraz K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, kom. do art. 1, nb 8).
21. Zasadnicze znaczenie praktyczne ma odróżnianie stosunków cywilnoprawnych od stosunków prawa publicznego, w tym przede wszystkim szeroko rozumianego prawa administracyjnego. Według E. Łętowskiej ostatnie cechuje występowanie po jednej ze stron stosunku prawnego organu państwa lub samorządu terytorialnego i przysługująca temu organowi kompetencja do władczego rozstrzygnięcia o uprawnieniach i obo-

wiązkach drugiej strony. Należy podkreślić, że to właśnie cechy konstrukcyjne stosunku prawnego (autonomiczność podmiotów lub podporządkowanie), a nie rodzaj regulowanych zjawisk społecznych decydują o charakterze stosunku prawnego (zob. E. Łętowska, *Prawo cywilne...* oraz P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017, kom. do art. 1, nb 4).

22. Pełne orzecznictwo sądów polskich w zakresie art. 1 zawarto w SIP LEX, gdzie opublikowano ponad 430 orzeczeń. Poza orzeczeniami omówionymi w niniejszym komentarzu należy wskazać także na: wyrok SO w Warszawie z 28.04.2017 r., IV C 611/14, LEX nr 2300667; wyrok SO w Krakowie z 14.06.2016 r., II Ca 777/16, LEX nr 2146531; wyrok SN z 28.01.2014 r., I CSK 220/13, LEX nr 1683587; wyrok SA w Łodzi z 15.11.2013 r., I ACa 68/13, LEX nr 1506458; wyrok SN z 15.11.2013 r., III PK 4/13, LEX nr 1526625; postanowienie SN z 5.07.2013 r., IV CSK 12/13, LEX nr 1383293; wyrok SN z 7.03.2013 r., IV CSK 435/12, LEX nr 1318445; wyrok SN z 14.10.2009 r., V CSK 103/09, LEX nr 531342; wyrok SN z 15.05.2008 r., I CSK 548/07, LEX nr 491471; wyrok NSA z 13.12.2005 r., I FSK 373/05, LEX nr 187695; wyrok SN z 19.05.1998 r., II UKN 54/98, LEX nr 35850.

Art. 2. (uchylony)

Artykuł 2 uchylono z 1.10.1990 r. przez art. 1 pkt 2 ustawy z 28.07.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. poz. 321 ze zm.).

Art. 3. [*Lex retro non agit*]

Ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że to wynika z jej brzmienia lub celu.

Zagadnienia ogólne

1. **Zasada nieretroakcji** (*lex retro non agit*) ma zastosowanie do stosunków prywatnoprawnych. Zasada ta nie jest uregulowana w Konstytucji RP, ale jest ściśle powiązana z zasadą demokratycznego państwa z art. 2 Konstytucji RP. Odstępstwo od zasady nieretroakcji jest możliwe tylko w wyjątkowych sytuacjach, i to z bardzo ważnych powodów, oraz zawsze powinno wynikać z samej treści ustawy (zob. wyrok TK z 28.05.1986 r., U 1/86, OTK 1986/1, poz. 2, s. 47).
2. **Prawo międzyczasowe to system norm określających stosunek nowego prawa do zastanych sytuacji prawnych**, ukształtowanych przed jego wejściem w życie w czasie obowiązywania tylko dawnego, a obecnie uchylonego prawa. Według Trybunału Konstytucyjnego normy te mają charakter kolizyjny, ponieważ rozstrzygają właściwość prawa nowego albo prawa dawnego w celu dokonania kwalifikacji treści lub skutków określonych sytuacji prawnych. Jak wskazał Trybunał, takie normy rozgraniczają „czasowy zakres stosowania kolejno obowiązujących przepisów przez wskazanie, który z nich należy stosować w danej sytuacji” (wyrok TK z 31.01.2001 r., P 4/99, OTK 2001/1, poz. 5). Podstawowe normy prawa międzyczasowego wyrażone zostały w art. XXVI–LXIV p.w.k.c. Przepisy intertemporalne zawarte są także w innych aktach prawnych jako przepisy przechodnie (przejściowe i dostosowujące) (T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, kom. do art. 3, nt 1).
3. **Zasada nieretroakcji określa zasięg czasowy przepisów prawnych**, a więc zagadnienie, kiedy ustawa wchodzi w życie i kiedy przestaje obowiązywać. Ustalenie daty początkowej, od której określona ustawa wchodzi w życie, nie jest skomplikowane. Jak stanowi art. 88 Konstytucji RP, do wejścia w życie nowego prawa konieczne jest jego ogłoszenie (*lex non obligat nisi promulgata* – prawo nie nabiera mocy bez jego ogłoszenia). Zgodnie z ogólnymi zasadami polskiego systemu prawnego akty prawodawcze wchodzi w życie po upływie 14 dni od ich ogłoszenia, chyba że sam akt określa termin dłuższy (zagadnienie to reguluje art. 4 ustawy z 20.07.2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych, Dz.U. z 2017 r. poz. 1523 ze zm.). Praktyka parlamentarna ostatnich lat wskazuje, iż ustawodawca określa w uchwalonym akcie datę jego wejścia w życie, czyli tzw. *vacatio legis*.
4. **Utrata mocy obowiązywania normy prawnej** następuje w szczególności w razie jej uchylenia wyraźnego (przez tzw. klauzulę derogacyjną) lub dorozumianego (*lex posterior derogat legi priori*) albo po upływie

czasu, na który została ustanowiona. Dyskusyjna jest natomiast utrata mocy obowiązującej przez normę prawną wskutek *desuetudo*, tzn. jej niestosowania. Według S. Dmowskiego kwestia, kiedy ustawa przestaje obowiązywać, jest złożona. W szczególności przepis prawny przestaje obowiązywać: 1) na skutek uchylecia go przez inny, późniejszy, nazywany derogacyjnym (przepisy takie, nazywane klauzulami derogacyjnymi, zamieszczane są – w większych aktach ustawodawczych z zakresu prawa cywilnego – w przepisach wprowadzających); 2) na skutek upływu czasu, przez jaki miał z woli ustawodawcy obowiązywać, i 3) na skutek odmiennego unormowania określonego stosunku społecznego (stosunku cywilnoprawnego) późniejszym aktem prawnym; wówczas występuje tzw. pośrednie uchYLECIE przepisu (S. Dmowski [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011, kom. do art. 3, nt 9).

5. **Zasada dalszego działania dawnej ustawy została uregulowana w art. XXVI p.w.k.c.**, wedle którego do stosunków prawnych powstałych przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego stosuje się prawo dotychczasowe, chyba że przepisy poniższe stanowią inaczej. Według K. Pietrzykowskiego zasadę tę wyrażają też w szczególności normy art. XXVII § 2, art. XXXIII § 2, art. XXXV i XXXVI (wyjątki), art. XXXVII (co do zasady), art. XL, XLI § 2 (wyjątek), art. XLV § 2 (wyjątek), art. XLVII, LI (co do zasady), art. LII, LIII (wyjątek) oraz art. LV § 2 p.w.k.c. (K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, kom. do art. 3, nb 8).

Zagadnienia szczegółowe

6. Jak wskazuje S. Dmowski, w przypadku podniesienia zarzutu sprzeczności konkretnego przepisu z wyrażoną w art. 3 zasadą nieretroakcji ograniczamy badanie do ustalenia, czy brzmienie konkretnego przepisu uzasadnia wniosek, że ma on działanie wsteczne, lub czy cel, jakiemu służy uregulowanie zawarte w określonej normie prawnej, uzasadnia przyjęcie jej mocy wstecznej. Uznając lub nie uznając wstecznego działania konkretnej ustawy, sądy zajmowały się rozważaniem dyspozycji konkretnego jej przepisu na tle ustalonego stanu faktycznego. Sądy często rozważały i powoływały obie wskazane przesłanki (brzmienie ustawy i cel unormowania), mimo że już z samego brzmienia wynikała wyraźnie wsteczność działania i zbędne było rozważanie, czy cel przepisu uzasadnia ten wniosek. W orzecnictwie aprobowano przy tym, co nie było kwestionowane w doktrynie, iż art. 3, jako przepis wyjątkowy, wymaga wykładni restryktywnej, a w związku z tym przepis stosowany przez sąd, regulujący konkretne zagadnienie, nie podlega wykładni rozszerzającej (S. Dmowski [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011, kom. do art. 3, nt 3).

Doktryna i orzecznictwo

7. U podstaw ochrony praw nabytych leży przede wszystkim pewność i stabilność prawa. Doceniając w pełni te wartości, w ocenie Trybunału Konstytucyjnego, nie można jednak nie liczyć się w określonych wypadkach z koniecznością dostosowywania pewnych rozwiązań prawnych do zmieniających się stosunków społecznych i ekonomicznych, w szczególności gdy zmiany istniejącego stanu prawnego zmierzają do rozwiązań trafniejszych z punktu widzenia założeń Konstytucji od rozwiązań dotychczasowych (orzeczenie TK z 29.01.1992 r., K 15/91, OTK 1992/1, poz. 8).
8. Odstępstwo od wyrażonej w art. 3 k.c. zasady *lex retro non agit* musi wynikać z wyraźnego brzmienia ustawy, a nie z jej celu. Trzeba przyjąć, że art. 3 k.c. w zakresie, w jakim odwołuje się do celu ustawy, utracił moc obowiązującą ze względu na *desuetudo* (wyrok SN z 26.01.2006 r., II CK 374/05, Biul. SN 2006/5, s. 12).
9. Ciężar wykazania w procesie, iż naruszenie zasady *lex retro non agit* nie wywoła kolizji z innymi wartościami konstytucyjnymi, obciąża stronę wywodzącą z tego faktu skutki prawne – art. 6 (wyrok SN z 15.05.2000 r., II CKN 293/00, OSNC 2000/11, poz. 209).
10. Ustanowione w art. 3 wyjątki, mogące uzasadniać odstępstwo od zasady nieretroakcji, powinny wynikać zawsze z brzmienia lub celu. Stosowanie retroaktywne prawa nie może być bowiem wyprowadzone w drodze interpretacji, a musi być jasno wypowiedziane w samej ustawie (wyrok SN z 17.11.2011 r., IV CSK 70/11, LEX nr 1111007).

11. Artykuł 3 k.c. stanowi, że nowa ustawa obowiązuje dopiero od chwili wejścia w życie (*lex retro non agit*), co oznacza, że nie powinna zmieniać ocen skutków prawnych zdarzeń, które powstały pod rządami dawnego prawa. Wyrażona w nim reguła nieretroakcji *a contrario* nawiązuje do zasady *tempus regit actum* i jest uważana za fundamentalną dla porządku prawnego (wyrok SN z 21.01.2016 r., III CNP 6/15, LEX nr 2004235).
12. W zakresie, w jakim dany konflikt intertemporalny jest rozstrzygany przez art. 3, nie istnieje „luka w prawie”, którą można wypełnić w drodze analogii. Prowadzi to do wniosku, że nie jest dopuszczalne stosowanie w drodze analogii przepisów wprowadzających podstawowe akty prawne prawa cywilnego, jeżeli stoją one na gruncie zasady działania wstecz ustawy nowej. Aby można przyjąć, że ustawa nowa działa wstecz, konieczny jest wyraźny przepis prawa, zazwyczaj ujęty w samej ustawie nowej (M. Kłoda, *Glosa do uchwały SN z 11.02.2005 r., III CZP 79/04*, s. 165).
13. Pełne orzecznictwo sądów polskich w zakresie art. 3 zawarto w SIP LEX, gdzie opublikowano ponad 700 orzeczeń. Poza orzeczeniami omówionymi w niniejszym komentarzu należy wskazać także na: wyrok SA w Poznaniu z 19.12.2017 r., I ACa 434/17, LEX nr 2432047; wyrok SA w Katowicach z 23.02.2017 r., II AKa 7/17, LEX nr 2363057; wyrok SA w Szczecinie z 9.06.2016 r., II AKa 78/16, LEX nr 2179317; wyrok SN z 12.01.2016 r., II PK 195/15, LEX nr 1977921; wyrok SA w Białymstoku z 24.04.2015 r., I ACa 840/14, LEX nr 1746807; wyrok SN z 18.09.2014 r., V CSK 557/13, LEX nr 1523369; wyrok SN z 10.01.2014 r., I CSK 673/13, LEX nr 1444328; wyrok SN z 14.01.2011 r., II PK 150/10, LEX nr 784981; wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 206/09, LEX nr 578047; postanowienie SN z 12.01.1999 r., I CKN 990/97, LEX nr 1215109.

Art. 4. (uchylony)

Artykuł 4 uchylono z dniem 1.10.1990 r. przez art. 1 pkt 2 ustawy z 28.07.1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. poz. 321 ze zm.).

Art. 5. [Nadużycie prawa podmiotowego]

Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony.

Zagadnienia ogólne

1. **Teoria nadużycia prawa podmiotowego** została sformułowana w art. 5. Odpowiada ona tzw. wewnętrznej teorii nadużycia prawa podmiotowego, zgodnie z którą czynienie ze swego prawa użytku sprzecznego ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony. W myśl art. 5 zdanie drugie działanie lub zaniechanie uprawnionego, sprzeczne z zasadami ujętymi w zdaniu pierwszym, „nie jest uważane za wykonywanie prawa”.
2. **Geneza regulacji art. 5** ma rodowód komunistyczny, ale istotne wydaje się to, aby analizując ustawowe kryteria nadużycia prawa podmiotowego, odrzucić emocje związane z ideologią, która towarzyszyła ich wprowadzaniu. Mimo zmian ustrojowych i prawnych kolejne nowelizacje Kodeksu cywilnego nie przyniosły decyzji ustawodawcy o zastąpieniu kryteriów nadużycia prawa podmiotowego. W tej sytuacji znacznie ważniejsze od formułowania wniosków *de lege ferenda* i obligowania ustawodawcy do przywrócenia w art. 5 dobrej wiary oraz skreślenia kryterium społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa wydaje się racjonalne, zgodne z europejską i polską tradycją prawniczą, ustalenie treści mierników zawartych w tym przepisie (M. Pyziak-Szafnicka, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, 2007, s. 792 i n.).

3. **Klauzula generalna nadużycia prawa podmiotowego** to przepisy prawne, w których nie są sprecyzowane wszystkie elementy składające się na hipotezę czy dyspozycję normy prawnej. Tu ocena konkretnego stanu faktycznego pozostaje w dyspozycji organu stosującego prawo. Cechą klauzul generalnych jest możliwość uwzględnienia w ocenie różnego rodzaju okoliczności faktycznych, które nie mogą być oceniane raz na zawsze i w sposób jednakowy (por. postanowienie SN z 29.03.1979 r., III CRN 59/79, LEX nr 8176).
4. **Klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa** zawarta w art. 5 jest ogólną normą odnoszącą się do wszystkich możliwych przypadków, gdy powoływanie się na prawo podmiotowe nie stanowi jego wykonywania, lecz jego nadużywanie, które nie jest społecznie aprobowane i w związku z tym nie korzysta z ochrony. W Kodeksie cywilnym klauzula ta zastąpiła takie dawne zasady, jak zasada porządku publicznego, uczciwego obrotu czy też dobrych obyczajów (S. Dmowski [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011, kom. do art. 5, nt 1).
5. **Klauzula dobrych obyczajów** występuje m.in. w art. 72 § 2, art. 385¹ § 1, art. 385², 70⁵ § 1 k.c., art. 249 § 1, art. 304 § 4 i art. 422 § 1 k.s.h., art. 9–10 pr. przed., art. 3 ust. 1, art. 16 ust. 1 pkt 1 i ust. 3 u.z.n.k., art. 200 pr. upad.
6. **Klauzula zasad współżycia społecznego** zastąpiła w Kodeksie cywilnym i w innych ustawach z zakresu prawa cywilnego dawne klauzule słuszności, dobrej wiary w znaczeniu obiektywnym. Klauzula słuszności występuje także w innych regulacjach ustawowych, np. w art. 417², 761², 764³ § 1 i art. 764⁴ pkt 2 k.c., art. 61⁴ k.r.o. oraz art. 556 § 1 pkt 2, art. 624 § 1 i art. 633 k.p.k.
7. **Odesłania do zasad współżycia społecznego** – poza art. 5 k.c. – występują w wielu przepisach Kodeksu cywilnego, a także w przepisach innych ustaw. Według K. Pietrzykowskiego z punktu widzenia funkcji spełnianej przez te przepisy można wyróżnić następujące ich grupy: 1) przepisy wiążące ujemne skutki z zachowaniem się naruszającym zasady współżycia społecznego (art. 5, a także art. 58 § 2, art. 93 § 1 i 2, art. 94, 353¹, 754 i 1008 pkt 1 k.c.); 2) przepisy uzależniające powstanie, zmianę albo ustanie praw lub obowiązków od oceny stosunku prawnego dokonanej z punktu widzenia zasad współżycia społecznego (art. 357¹, 358¹ § 3, art. 411 pkt 2, art. 428, 431 § 2, art. 440, 446 § 2 i art. 902 k.c.); 3) przepisy posługujące się zasadami współżycia społecznego jako kryterium służącym do określenia treści stosunku prawnego (art. 56, 65 § 1, art. 140, 233, 287, 298 i 354 k.c.) (K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, kom. do art. 3, nb 14).
8. **Korzystanie z prawa podmiotowego** polega na możliwości: 1) podejmowania przez uprawnionego wszelkich działań dopuszczalnych w świetle obowiązujących klauzul generalnych w odniesieniu do oznaczonego dobra, 2) żądania od konkretnej osoby konkretnego zachowania, 3) jednostronnego kształtowania określonych stosunków prawnych.

Uwzględniając podane sposoby korzystania z praw podmiotowych, wyróżnia się: 1) prawa podmiotowe bezpośrednie, 2) roszczenia, 3) prawa kształtujące.

Zagadnienia szczegółowe

9. Wykluczona jest możliwość zmniejszenia kary umownej w drodze podniesienia zarzutu nadużycia prawa (art. 5). Miarkowanie kary umownej wyklucza zastosowanie konstrukcji nadużycia prawa, tym bardziej że nadużycie prawa nie może prowadzić do zmniejszenia (lub zniweczenia) przysługującego komuś prawa. Posłużenie się tego typu zarzutem nie powoduje zmniejszenia kary umownej ani wygaśnięcia roszczenia powoda o jej zapłatę. Zazwyczaj jednak z powodu braku zmiany okoliczności tkwiących u podstaw podniesionego zarzutu roszczenie powoda nie będzie mogło być w przyszłości skutecznie dochodzone. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby dłużnik posłużył się zarzutem nadużycia prawa w wypadku, gdy np. wierzyciel nie poniósł szkody majątkowej (lub była ona obiektywnie nieznaczna), a przy tym uszczerbki w jego dobrach niemajątkowych („obiektywnie godnym ochrony interesie”, który zostaje naruszony w wyniku niewykona-

nia lub nienależytego wykonania zobowiązania) wydają się nie zasługiwać na kompensację (W. Borysiak, *Zastrzeżenie...*, s. 17).

10. Zarzut nadużycia prawa nie może być skutecznie podnoszony, gdy przepis prawa rozstrzyga w sposób jednoznaczny określoną sytuację, nie pozostawiając sędziemu marginesu ocennego, nawet jeżeli można było uznać, że dochodzi do pokrzywdzenia jednej ze stron. Artykuł 5 nie może stanowić podstawy do zaniechania lub ograniczenia (nabycia lub utraty) istniejących praw podmiotowych. Ponadto art. 5 nie może być podstawą odmowy stwierdzenia nabycia własności przez zasiedzenie, ponieważ nabycie to następuje *ex lege* (K. Czerwińska-Koral, *Glosa do uchwały SN z 26.10.2007 r., III CZP 30/07*, s. 95).
11. Zasada, zgodnie z którą bank nie może przeciwstawić beneficjentowi akredytywy zarzutów ze stosunku pokrycia i stosunku waluty, nie wyłącza podniesienia przez bank wobec beneficjenta zarzutu nadużycia prawa, opartego na naruszeniu przez beneficjenta stosunku waluty (wyrok SN z 22.04.1999 r., II CKN 204/98, OSNC 2000/1, poz. 4, z glosą krytyczną W. Popiołka, OSP 2000/3, poz. 43).

Doktryna i orzecznictwo

12. Powoływanie się na naruszenie zasad współzycia społecznego wymaga wskazania, jaka konkretnie zasada została naruszona, oraz wskazania pełnej treści powoływanej zasady. Sąd, uznając sprzeczność żądania osoby powołującej się na prawo podmiotowe z zasadami współzycia społecznego lub zasadami społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa, powinien w każdym wypadku ustalić, która konkretnie zasada została naruszona i dlaczego (C.P. Waldziński, *Przesłanki...*, s. 19–26).
13. Możliwe jest nieuwzględnienie przez sąd zarzutu przedawnienia roszczeń, jeżeli istnieją podstawy do oceny, że podniesienie takiego zarzutu stanowi w okolicznościach konkretnej sprawy nadużycie prawa, o którym mowa w art. 5 k.c. (H. Ciepla, *Przedawnienie...*, s. 100–117).
14. Artykuł 5 k.c. nie może prowadzić do unicestwienia roszczenia windykacyjnego, [...] art. 5 k.c. stanowiący przepis o charakterze wyjątkowym nie może być wykładany i stosowany jako przepis nadrzędny w stosunku do obowiązującego porządku prawnego (J. Frąckowiak, *Rola...*, s. 56–72).
15. Powołując się na zasady współzycia społecznego, nie można podważać ani modyfikować wyraźnych dyspozycji przepisów prawnych, które, jak art. 58 § 1 k.c., ze względu na bezpieczeństwo obrotu przewidują sankcję bezwzględnej nieważności dla czynności prawnych sprzecznych z prawem, nie przewidują od tego żadnych wyjątków, a więc samodzielnie, w sposób jednoznaczny i wyczerpujący przesądzają o prawach stron (wyrok SN z 22.09.1987 r., III CRN 265/87, OSNCP 1989/5, poz. 80).
16. Sprzeczne z zasadami współzycia społecznego, w szczególności zaś z zasadą zapewnienia obywatelowi ochrony prawnej, z której może on rzeczywiście skorzystać, byłoby dopuszczenie sytuacji, w której nie może się on ubiegać naprawienia bardzo poważnej i pociągającej za sobą liczne konsekwencje szkody na osobie dlatego, że o poniesionym uszczerbku na zdrowiu, z przyczyn, za które nie ponosi żadnej odpowiedzialności, dowiedział się zbyt późno. Dla oceny, czy zarzut przedawnienia stanowi nadużycie prawa, rozstrzygające znaczenie mają okoliczności konkretnego wypadku, zachodzące po stronie dłużnika i wierzyciela, nie zawsze jednak muszą wiązać się z negatywną oceną zachowania dłużnika, przejawiającego się w utrudnianiu wcześniejszego dochodzenia roszczenia (wyrok SN z 13.03.2009 r., II CSK 533/08, LEX nr 494009).
17. Trudna sytuacja finansowa Państwa nie może usprawiedliwiać odmowy wypłaty odsetek od kwoty zadośćuczynienia zasądzonego od Skarbu Państwa (orzeczenie SN z 15.03.1995 r., III CRN 11/95, niepubl.).
18. Zasady słuszności zawarte w art. 5 k.c. mogą wspomóc zastosowanie art. 189 k.p.c., jeśli powództwo o ustalenie prawa wynika z trwającego przez wiele lat splotu okoliczności i stosunków prawnych, których roz-

wikłanie w procesie sądowym nakazuje przyznanie racji tej stronie, która wymaga ochrony ze względu na ogólne poczucie sprawiedliwości (wyrok SN z 20.12.2017 r., I CSK 163/17, LEX nr 2438310).

19. Właściciel działki nadużywa prawa, gdy żąda usunięcia z niej urządzeń przesyłowych, jeśli są niezbędne dla odbiorców, a całe przedsięwzięcie wiązałoby się z ogromnymi kosztami (wyrok SN z 9.07.2008 r., V CSK 52/08, LEX nr 510986).
20. Klauzula nadużycia prawa, bez względu na jej przejściowy i doraźny charakter, nie może służyć jako samodzielna podstawa nabywania lub dochodzenia praw podmiotowych. Powołując się na ten przepis, strona stosunku prawnego nie może zatem zmierzać do uzyskania uprawnień lub realizacji uprawnień, których powinna dochodzić w innym postępowaniu sądowym (wyrok SN z 13.10.2017 r., I CSK 46/17, LEX nr 2400308).
21. Sąd wyjątkowo może nie uwzględnić zarzutu upływu terminu przedawnienia roszczenia – także wynikającego ze stosunku między przedsiębiorcami – jeżeli jego podniesienie przez pozwanego jest nadużyciem prawa (wyrok SN z 27.06.2001 r., II CKN 604/00, OSNC 2002/3, poz. 32).
22. Stosowanie art. 5 znajduje uzasadnienie w sytuacjach, gdy wydane rozstrzygnięcie, mimo że zgodne z prawem, musiałyby jednocześnie zostać negatywnie ocenione na podstawie norm pozaprawnych, regulujących zasady moralne funkcjonujące w społeczeństwie (wyrok SA w Warszawie z 20.08.2013 r., I ACa 343/13, LEX nr 1356714).
23. Pojęcie nadużycia formy spółki należy odnosić do zewnętrznych relacji spółki, w szczególności relacji spółki z jej wierzycielami. Nadużywanie uprawnień spółkowych przez wspólnika wobec spółki czy innych wspólników nie powinno być kwalifikowane jako nadużycie formy spółki, lecz jako nadużycie uprawnień spółkowych. Niekiedy to nadużywanie przybiera postać szantażu korporacyjnego. Szantaż taki jest z całą pewnością pojęciem odnoszącym się wyłącznie do relacji wewnątrzspółkowych (A. Kappes, *Szantaż...*, s. 46 i n.).
24. Normy moralne pozostają w zasadniczym związku z zasadami współżycia społecznego, ale charakter tej relacji jest kontrowersyjny. Zdaniem niektórych badaczy zasady współżycia stanowią w istocie pewien podzakres norm moralnych (tak A. Szpunar, *Uwagi...*, s. 340).
25. W wypadku wrogich stosunków między małżonkami i woli zmarłego pochowania go w grobie rodzinnym sąd może uznać za zgodne z zasadami współżycia społecznego przyznanie ochrony prawnej dobru osobistemu rodziców i ustalenie, mimo sprzeciwu małżonka, że przysługuje im prawo posiadania w grobie rodzinnym zwłok syna (P. Księżak, W. Robaczyński, *Skuteczność...*, s. 27).
26. Pełne orzecznictwo sądów polskich w zakresie art. 5 zawarto w SIP LEX, gdzie opublikowano ponad 12 020 orzeczeń. Poza orzeczeniami omówionymi w niniejszym komentarzu należy wskazać także na: uchwałę SN z 15.03.2018 r., III CZP 110/17, LEX nr 2457344; wyrok SA w Warszawie z 18.01.2018 r., V ACa 232/17, LEX nr 2463431; wyrok SA w Gdańsku z 20.12.2017 r., III AUa 799/17, LEX nr 2425616; wyrok SA w Warszawie z 7.11.2017 r., I ACa 74/17, LEX nr 2423345; postanowienie SN z 26.10.2017 r., II CSK 7/17, LEX nr 2427134; wyrok SA w Lublinie z 28.07.2016 r., I ACa 21/16, LEX nr 2112340; postanowienie SN z 15.03.2005 r., II UK 203/04, LEX nr 603770; wyrok SN z 21.11.2003 r., II CK 243/02, LEX nr 603157; wyrok SN z 6.01.2000 r., I CKN 1361/98, LEX nr 52374; wyrok SN z 30.08.1991 r., III CRN 206/91, LEX nr 78205; wyrok SN z 22.11.1994 r., II CRN 127/94, LEX nr 82293.

Art. 6. [Onus probandi]

Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne.

Zagadnienia ogólne

1. **Problematyka ciężaru dowodu (*onus probandi*)** polega na ustaleniu, na kim spoczywa obowiązek udowodnienia faktów mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy cywilnej. Według S. Dmowskiego pojęcie